

KRZYSZTOF FOKT
(Uniwersytet Jagielloński w Krakowie)

Janusz Łosowski, *Dokumentacja w życiu chłopów w okresie staropolskim: Studium z dziejów kultury*,
Wydawnictwo Olech, Lublin 2013, 400 s.

Abstract

Janusz Łosowski, *Documentation in the Lives of Peasants in Old-Polish Period. Culture History Study*, Olech Publishing House, Lublin 2013, 400 p.

The reviewed book of Janusz Łosowski attempts to investigate the importance of written documentation in the life of peasants in the Polish-Lithuanian Commonwealth in the 16th–18th centuries, especially in the lands of the Polish Crown, basing mostly on the sources concerning Lesser Poland (Małopolska). The study of Łosowski has been based upon extensive and thorough archive query, including very interesting groups of sources (some of them excerpted in the annexes). It attempts to deepen the knowledge of early modern legal culture and mentality of peasant societies.

Key words: documentation, peasants, legal culture, The Crown of the Kingdom of Poland, early modern period

Słowa kluczowe: dokumentacja, chłopci, kultura prawna, Korona Królestwa Polskiego, okres wczesnonowoczesny

Studia nad społecznościami chłopskimi okresu nowożytnego, w Polsce w pewnej mierze zaniedbane po przełomie 1989 roku, w ostatnich latach znów nabierają rozmachu. Do świadomości przedstawiciele różnych dziedzin nauk historycznych przebijają się przy tym przekonanie, że życie i działalność dawnego chłopca powinno się postrzegać nie tylko przez pryzmat dziejów gospodarczych i historii kultury materialnej, jak w dziesięcioleciach bezpośrednio powojennych, lecz także – a może nawet przede wszystkim – z perspektywy historii kultury bądź antropologii historycznej. Pisząc omawianą tu pokrótce książkę, Janusz Łosowski przyjął pierwszą z wymienionych perspektyw – historyczno-kulturową, o czym świadczy już choćby podtytuł tej obszernej i interesującej publikacji.

Na zasadniczą treść tej liczącej 400 stron książki składają się: wstęp, 11 rozdziałów, zakończenie, spis bibliografii, 25 aneksów (określonych przez Autora jako załączniki)

oraz krótkie streszczenia w językach angielskim, niemieckim i rosyjskim. Publikacja zawiera także 14 tabel oraz 14 różnorodnych schematów i wykresów, ilustrujących tezy prezentowane przez Autora w poszczególnych rozdziałach. Tabele i zestawienia stanowią niewątpliwie dużą wartość książki – ich zaprezentowanie w takiej liczbie, niewątpliwie pracochłonne, nie tylko dowodzi pełnego panowania przez Autora nad rozległym zbiorem zebranych danych, lecz także zwiększa informacyjną wartość publikacji, oferując czytelnikowi pogłębiony wgląd w wiele zagadnień. Bardzo interesujące są także załączniki (aneksy), z których ponad połowa (nr 1–15) przedstawia wyniki kwerendy Autora w wybranych księgach grodzkich, pozostałe zaś (nr 16–25) prezentują w skondensowanej formie treść zarządzeń władz dominialnych dla niektórych włości i wsi małopolskich i ruskich. Za godną pochwały praktykę należy uznać także zamykanie przez autora każdego rozdziału syntetycznym podsumowaniem. Trudno jednak nie zauważyć podstawowego mankamentu książki, jakim jest brak indeksów, częściowo tylko rekompensowany przez jej logiczny i uporządkowany układ odzwierciedlony w szczegółowym spisie treści.

Pierwsze dwa rozdziały książki przedstawiają tło instytucjonalne i społeczne, w którym powstawała i była używana dokumentacja bezpośrednio powiązana z mieszkańcami staropolskiej wsi, a także proces jej tworzenia. Dalszych osiem rozdziałów prezentuje kolejne funkcje dokumentacji w życiu społeczności wiejskich. Są to kolejno: dokumentacja stanu posiadania (rozdz. 3), poświadczanie indywidualnych zobowiązań poddanych oraz ich statusu (rozdz. 4), wykorzystanie dokumentacji jako dowodu w postępowaniach sądowych z podziałem na rodzaje sądów (rozdz. 5), kodyfikacja zasad związanych z utrzymaniem porządku i obyczajów na wsiach (rozdz. 6), dokumentowanie spraw gospodarczych i fiskalnych (rozdz. 7), zabezpieczenie przed konfliktami (rozdz. 8). Dwa ostatnie rozdziały z tej części odbiegają nieco treścią od poprzednich, omawiających przede wszystkim zagadnienia dotyczące ładu społecznego i gospodarczego. W rozdziale 9 zajął się mianowicie Autor rolą dokumentacji jako świadectwa aktywności religijnej, a w rozdziale 10 – jako nośnika wiedzy o przeszłości. W ostatnim rozdziale w sposób syntetyczny omówił zagadnienie świadomości dokumentacyjnej chłopów. Ta partia książki nie stanowi tylko jej podsumowania, lecz można ją nazwać swego rodzaju uwieńczeniem – prezentuje ona bowiem wyniki szczegółowych dociekań przeprowadzonych w poprzednich rozdziałach, jednak przez pryzmat właściwego podmiotu książki, czyli społeczności wiejskich I Rzeczypospolitej.

Biorąc pod uwagę wybiórczo – co oczywiste z racji specyfiki materii i epoki – charakter kwerendy archiwalnej, należy uznać, że Autor zebrał całkiem reprezentatywny materiał źródłowy (zob. zestawienie wykorzystanych rękopisów, s. 377–379), obejmujący przede wszystkim, jak sam stwierdził (s. 22–23), trzy grupy źródeł: księgi sądowe wiejskie, dominialne materiały aktowe oraz księgi sądowe grodzkie. Te ostatnie wykorzystał Janusz Łosowski w sondażowym wyborze (s. 156), sięgając po *castrensia* horodelskie, lubelskie, grabowieckie i krasnostawskie. Pomimo geograficznej bliskości odnośnych grodów wybór ten trzeba uznać za trafny ze względu na ich przynależność do trzech różnych ziem staropolskich; znuansowania rezultatów uzyskanych przez Autora przez ten sondaż w księgach grodzkich oczekiwać należy od przyszłych badań. Niewątpliwie także przyszłe badania przyniosą wzbogacenie obrazu przedstawionego przez Autora w odniesieniu do Wielkopolski i Rusi, jak bowiem sam stwierdził, w książce wykorzy-

stał głównie materiały źródłowe dotyczące Małopolski. Jest to, skądinąd, zrozumiałe i uzasadnione ze względu na zachowanie w tym regionie licznych ksiąg sądowych wiejskich, stanowiących zwarte zbiory aktów prawnych zanotowanych przez właściwe dla ludności chłopskiej sądy pierwszej instancji, często – jeśli nie przeważnie – za wyraźną wolą osób zainteresowanych pisemnym utwaleniem czynności prawnych, których były stronami.

Obszerne są listy źródeł drukowanych (zestawionych na S. 380–381) i opracowań (por. S. 381–390 książki) cytowanych w omawianej tu publikacji. Do skali poszukiwań przeprowadzonych przez Autora w piśmiennictwie wydanym drukiem oraz sposobów jego wykorzystania w książce można wprawdzie mieć pewne uwagi, ale raczej drobne. Odwołując się do konstytucji sejmowych, Janusz Łosowski sięgnął do reprintu *Volumina Legum* wydanego przez Jozafata Ohryzkę, choć metodycznie bardziej poprawne byłoby skorzystanie z odnośnych tomów *Volumina Constitutionum*, udostępniających tekst normatywny z uwzględnieniem jego różnych wersji i z komentarzem edytorskim. W bibliografii zabrakło też artykułu Stanisława Grodzkiego dotyczącego wódarstwa sądeckiego biskupów krakowskich¹, choć są w nim zawarte dane i ustalenia dotyczące tematów poruszanych w omawianej tu pracy, a w swej kwerendzie Autor uwzględnił także księgę sądową wódarstwa sądeckiego, szeroko omawianą w tym artykule. Błąd literowy wkradł się natomiast do zapisu toponimu Hirschfelde w cytacji artykułu Herrmanna Knothe na S. 14 i 384 książki².

Analiza funkcjonowania dokumentacji w środowiskach chłopskich przeprowadzona przez Janusza Łosowskiego jest wszechstronna i dokładna, wręcz drobiazgowa. Trudno wskazać, co mogło umknąć jego uwadze, gdyż w wywodach przedstawionych w książce omówił niemal każdy aspekt funkcjonowania dokumentacji, którego zdefiniowanie dopuszczają źródła. Czytelnik dowie się zatem z omawianej publikacji nie tylko rzeczy podstawowych, na przykład w jakich celach chłopci zamawiali sporządzenie dokumentacji i jak dbali o jej przetrwanie poprzez odpowiednie przechowywanie i aktyzację. Dowie się również między innymi, do jakiego stopnia osoby kondycji chłopskiej były świadome istnienia dokumentacji dotyczącej określonych kwestii także wtedy, gdy nie zlecały bezpośrednio jej powstania, oraz jak wysoko oceniały one wartość dokumentacji jako środka dowodowego i jak to ich przekonanie weryfikowała praktyka sądowa.

Książka Janusza Łosowskiego ukazuje wieś staropolską przez pryzmat wycinków z życia jej mieszkańców, zebranych i wplecionych w usystematyzowaną narrację przez Autora doświadczonego w badaniach nad powstawaniem i użytkowaniem dokumentacji w okresie staropolskim. Jest pełna kasusów zaczerpniętych ze źródeł, często niewydatnych i stąd szerzej nieznanych, co samo w sobie znacznie podnosi jej wartość. Ze względu na obszerną kwerendę publikacja ta jest bardzo użyteczna jako szeroko egzemplifikowana synteza, z różnych stron oświetlająca problematykę genezy i przede wszystkim funkcji dokumentacji w społecznościach chłopskich Rzeczypospolitej przedrozbiorowej. Publikację lubelskiego badacza czyta się ponadto wartko dzięki jej uporządkowanej

¹ S. Grodziski, *Wódarstwo sądeckie dóbr biskupów krakowskich i jego księga sądowa*, „Studia z Dziejów Państwa i Prawa Polskiego” 2000, t. 5, S. 117–129.

² Błędnie *Kirschfelde*. Jest przy tym kwestią dyskusyjną, czy miejscowość ta (z której, *nota bene*, pochodził autor odnośnego artykułu, Herrmann Knothe) była w omawianym czasie wsią, czy raczej miasteczkiem (niem. *Flecken*).

i dopracowanej narracji. Opracowanie to otwiera nowe pole badawcze i stanowi zarazem świetny materiał do dalszej dyskusji nad kulturą, w tym kulturą prawną, chłopów w I Rzeczypospolitej, a co za tym idzie – także punkt wyjścia kolejnych monografii i syntez dotyczących nie tylko stanu chłopskiego i nie tylko Rzeczypospolitej.

